

април 1996.

ИЗУЗЕТНО ЛЕКСИКОГРАФСКО ОСТВАРЕЊЕ, Старославјанский словарь (по рукописям X–XI веков), Славјанский институт АН Чешской Республики, Институт славјановедения и балканистики Российской АН, Москва, „Русский язык“, 1994, стр. 842.

Коначно смо добили дело које нам је недостајало и које смо одавно очекивали. Старословенски речник, да кажемо то одмах у почетку, дело је познатих старословениста и лексикографа. Израдили су га Е. Блахова, Р. М. Цејтлин, С. Херодес, Л. Пацнерова и М. Бауерова, под редакцијом Р. М. Цејтлин, Р. Вечерке и Е. Блахове. Рецензенти су му Н. И. Толстој, А. Е. Супрун и Г. А. Хабургајев. Као што се види из наведених имена, овај речник је произашао из прашке лексикографске школе, односно оних који настављају традицију прашког Slovníka. Њима се придружила позната руска старословенисткиња и лексиколог Р. М. Цејтлин (цф. Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв., БАН, Софија 1986). Речник је и иначе израђен на основу картотеке прашког Slovníka.

У Предговору *Речника (Предисловие, стр. 3–12)* дају се подаци о раду на речнику, ко је што урадио и обрадио, превео, редиговао и сл. Исто тако говори се у кратким цртама о развоју старословенске лексикографије од средине XIX века до данас у свим словенским земљама и другим славистичким центрима и славистима који су радили на осветљавању старословенске (црквенословенске) лексичке грађе, као и о досадашњим речницима, као нпр. онима Востокова, Миклошича, Садник-Ајцетмилера, прашког Slovníka, те њихову значају, као и о речницима уз поједина издања (као, на пример, Јагићеву уз издања Маријинског јеванђеља).

Из Предговора овом речнику дознајемо да је рад на њему почео средином 70-тих година. Лексика обрађена у њему узета је из до сада познатих класичних старословенских текстова X–XI века, од којих је 12 глагољских и 6 ћирилских. То су: Зографско четворојеванђеље, Маријинско четворојеванђеље, Асеманово (или Ватиканско) јеванђеље-апракос, Савина књига, Охридски глагољски листићи, Листићи Ундољскога, Бојанско јеванђеље-апракос, Зографски палимпсест, Енински апостол, Синајски псалтир, Синајски еухологиј, Синајски служабник, Кијевски листићи, Клоцов зборник, Супрасаљски зборник, Хиландарски листићи, Рилски глагољски листићи и Зографски листићи.

Овај речник, како се каже у Предговору, не садржи целокупно лексичко благо старословенског језика, већ само оно које се налази у текстовима који су дошли до нас, односно који су (у већој или мањој мери) сачувани до данашњих дана. О непосредченим речима у овим споменицима, да не кажемо изгубљеним, може се говорити на основу каснијих црквенословенских споменика свих редакција, који се ослањају на њих и продужавају ћирило-методијевску традицију. Тај фонд је представљен у прашком Slovníku (до сада су изашла два тома, а трећи је при крају, последња свеска овог речника је 49 (*цѣловати-чюдити са*), а објављена је 1995. године). Међутим, и на основу овога што је представљено овим једнотомником можемо добити пуну представу о лексичком систему старословенскога језика у целини. Овај је речник по типу тезаурус — садржи све речи из поменутих старословенских споменика без изузетка. Те су речи превасходно словенске, али има и позајмљеница из грчког и других језика адаптираних преко грчког оригинала (пре свега се мисли на арамејске и старојеврејске речи). Дају се и сва лична имена, географски називи, а посебну одредницу имају и слова у бројној вредности. Ово дело исто тако региструје и све нејасне речи, писарске омашке и сл. Речник садржи око десет хиљада речи. У предговору се дају и подаци о томе колико који рукопис садржи речи. Тако нпр. Супрасаљски зборник има укупно 5285 речи, а од тога броја 3224 речи се не налазе у другим споменицима.

У прилозима који претходе самом речнику дају се разни корисни подаци и објашњења. У одељку *Описание старославянских рукописей* (стр. 13–25) Р. Вечерка даје кратак опис сваког у речнику цитираног рукописа, наводећи и литературу о сваком, и то редом како су споменици цитирани по хронологији у самом речнику. Исти аутор даје и фонетско-фонолошке и правописно-графичке карактеристике старословенских рукописа (*Фонетико-фонологическая и правописно-графическая характеристика старославянских рукописей*, стр. 26–40), а затим расправља и о фонетској и морфолошкој нормализацији одреднице (*Нормализация написания заглавного слова основной словарной статьи (фонетическая и морфологическая)*, стр. 41–43). Вечерка као прво истиче да се у нормализацији речи ишло за тим да се избегну дублетна слова, нпр. пише се свуда *и*, а не *і*, *и*, или *џ* а не *шт*, *о* а не *ѡ* и сл. Код словенских речи ишло се за тим да се да њихова „идеална“ ортографска и фонетска форма. То се тиче нпр. писања полугласника, прејотације и сл. Што се тиче страних речи, узимају се најчешће варијанте које се срећу у старословенским рукописима, нпр. речи са грчким *ф* дају се и са *ѳ* и са *п* и са *в*, и сл. Завршетак — *ен* има предност над *ѣн*, али се дају обе форме, нпр. *иѣрѣй*, *иѣрѣй*. Код морфолошке нормализације ишло се за тим да се дају облици онако како је уобичајено у речницима, нпр. за именице номинатив, глаголе инфинитив, итд., код личних заменица дају се њихове посебне форме, нпр. *азъ* — *мы* — *вѣ* и сл., а код придева ном. сг. у неодређеном лику м. р., са наставком одређеног. Углавном се говори о проблемима који утичу на успостављање одреднице.

Р. М. Цејтлин у свом прилогу о саставу одреднице (*Построение словарной статьи*, стр. 44–55) детаљно говори о томе како је урађена одредница и о свим важним елементима који је чине. Иза нормализоване одреднице и других елемената уз њу (ген. наставак, наставак одређеног придева, 1. и 2. л. презента код глагола и сл.) даје се граматичко одређење именице, придева итд. на руском језику, и то уобичајеним скраћеницама. Иза глагола, да истакнемо и то, није дато граматичко одређење због самог његовог облика који не може да збуни. Дублетне се форме обе наводе, а она чешћа има предност, нпр. *језеро*, *-а с* и *језеръ*, *-а .и*. Ако одредница може бити успостављена на две варијанте, онда се оне повезују везником *или*, иначе се фонетске варијанте одвајају зарезом, нпр. *пльзѣти* или *пльзити*, *жѣти*, *жѣти* и сл. Суплетивне форме компаратива придева или прилога имају посебну одредницу, нпр. *воѣи*, *воѣши*, *воѣе љрил. сравн. сѣ.*, *воѣе нареч. сравн. сѣ.*, иначе се, ако се налазе у споменику, наводе компаративи поред позитива, односно поред прилога, нпр. *драгъ*, *-ѣи љрил., сравн. сѣ. дражий*, *тѣрѣно нареч., сравн. сѣ. тѣрѣне* и сл. Ако је у текстовима посведочен само партицип, без личних облика глагола, онда се даје под посебном одредницом, нпр. *лѣхѣмѣи*, *-емѣцаѣего љрич. љрил. в знач. сушч. м, животновоѣ*, *-ѣи љрич. љрил.* и сл. Код придевских заменица у одредници се дају сва три облика. Код глагола се поред инфинитива дају и 1. и 2. л. презента, некада само наставци, а некада и цели облици, у зависности од глагола. Ако глагол у презенту има два или три облика, наводе се сви, нпр. *вѣдети*, *вѣмъ* и *вѣдѣ*, *вѣси*; *метати*, *метѣ*, *метеш* и *мецѣ*, *мецеш* и *метаѣ*, *метаѣши*, и сл. Код глагола се означава и вид, а такође и глаголска рекција облицима упитних заменица *къто* и *чьто*. На двовидске глаголе се указује скраћеницом *сов/несов*. па се тако и обрађују. Глаголи са *сѣ* ако се налазе у облицима само са *сѣ*, онда се у одредници *сѣ* ставља поред глагола, а ако има примера и са активним и са пасивним и са повратним значењима, онда се *сѣ* у одредници не ставља, наводи се само активни глагол, а такве се форме у обради посебно обрађују, нпр. *навѣкиѣти ... = навѣкиѣти се* и сл. После граматичких ознака одреднице, што је важно истаћи, даје се фреквенција исказана арапским цифрама у загради. Ако се реч налази до сто пута, онда се даје тачна цифра, а ако више од сто, двесто итд., онда се то исказује знаком > (> 100, > 1000 и сл.). Ако се нека реч налази у рукописима до 15 пута, онда се после навођења примера, на крају одреднице означавају сва места и рукописи у којима се налази. На крају одреднице се налазе и упућивања на синониме ако их има. Хомоними се означавају експонираним арапским цифрама у одредници. У првом делу одреднице и после означене фреквенције у квадратним заградама дају се фонетско-ортографске варијанте корена, а у неким случајевима и граматичке и творбене, те пропусти писара, са назнаком у којим се рукописима налазе. Ово се односи само на речи чија фреквенција не прелази 100, нпр. имамо одредницу *ицѣлѣние*, *-ѣ с* (32) [*ицѣ-* Мар (1) Клоц (2) Супр (1), *истѣ-* Син (2)] итд. Значи у Маријинском јев. форма са *ицѣ-* налази се једанпут, а у осталим случајевима је свуда *ицѣ-*. После фреквенције, и ако нема истицања варијанти, долази грчки екви-

валент, а за Кијевске листиће латински, и то после грчког. Грчки облик је узет из оригинала, у нормализованом је облику, а да истакнемо и то да се глагол даје у инфинитиву, а не у 1. лицу презента. Ако грчких, односно латинских еквивалената нема, то се исказује посебно (*греч.*, одн. *лат. ней*). Ауторка истиче да у овом речнику нема превода грчких речи, као што је био случај (не увек) код Востокова или Миклошича. У изузетним случајевима када словенском преводу не одговара грчки еквивалент, то се исказује ускличником у загради, нпр. **вѣстолюбѣствіе** ... *μισαδελφία* (!). Наводе се сви грчки еквиваленти колико их има. После грчких речи даје се руски и чешки превод, еквиваленти, иза којих долази цитат са ознаком рукописа и места из којег је узет. При одабиру примера не пази се само на њихову семантичку информативност већ и на граматичку релевантност. Ако је текст познат у неколико рукописа, цитат се даје обично из најстаријег или из оног у којем се најбоље очувао. Ако је цитат из Библије, а понавља се у неком другом рукопису у којему се налази нека друга реч, онда се даје после цитата и са ознаком рукописа. Нпр. у Супрасаљском зборнику имамо реч **невѣстѣникѣ** и после граматичких и других одређења дат је цитат **сѣ невѣстѣникѣ гродѣтъ** Супр 639, 3, 372, 21–22 (**женихѣ** Мт 26.6 Зопр Мар Ас Сав). Значи указује се на основну реч из Јеванђеља. У цитатима се титле разрешавају, а успостављени се делови налазе у угластим заградама. Натписана слова се спуштају у обле заграде, док се остали дијакритички знаци, сем пајерка и знака за мекоћу, испуштају. Знаци интерпункције се своде на тачку по средини. Цитати се дају према коришћеним издањима. У изузетним случајевима се одступа у дељењу речи од оног у издањима, и то нарочито када се тиче писања постпозитивне речце же, нпр. **ѣкоже**. Ако нека реч има више значења, онда се цитати издвајају разним графичким знацима: цифрама, масним увећаним тачкама, правоугаоницима и квадратићима и сл., у зависности од тога у ком су степену нијансе у значењу. Синтагме типа **достоинно ѣстъ**, **даже не** и сл. не обрађују се посебно, већ се упућује на кључну реч, нпр. на **достоинѣ** и сл. Посебно место у речнику имају тзв. упућивачке одреднице, нпр. **ѣѣба** Мт 14.17 Сав; Супр. 495,30 *см. ѣѣба*; **патриархѣ** Служ 36 1–2 *см. патриархѣ* и сл.

Изложио сам опширније и у главним цртама методолошки поступак у обради одреднице да би се видела јасна слика како је она заснована и обрађена. Има још многих мањих детаља, али су они небитни за илустрацију и овакво једно представљање. Примери наведени овде узети су из ауторкиног чланка, али и из мог избора.

На стр. 56–57 дате су таблице ћирилског и глагољског писма, а на стр. 58–59 Р. Вечерка пише о изговору старословенских слова (*О произношении старославянских букв*), да би истакао да у данашње време јединственог и општеприхваћеног изговора старословенских графема нема. Он се посебно осврће на изговор **ѣ** и **ѣ**, и консонаната испред **ѣ**, **и**, **ѣ** и **ѣ**.

На стр. 60 дате су условне скраћенице старословенских рукописа (*Условные сокращения названий старославянских рукописей*) и условне скраћенице библијских књига и њених делова (*Условные сокращения на-*

званий библейских книг и их частей), а на стр. 61–62 условне скраћенице (*Условные сокращения*).

Слово *а* почиње страном 63, а последње *в* (ижица) завршава страном 810.

Морфолошке таблице (*Морфологические таблицы*), које садрже промене именица, придева, партиципа, заменица и глагола (нека врста мале граматике), налазе се на стр. 811–841. На стр. 842 дати су најпознатији приручници старословенског језика. После импресума у књизи је остављено неколико страна (4) за примедбе, забелешке (*Для заметок*).

Један овакав речник старословенскога језика одавно се очекивао, а недостајао је свима који се баве овом материјом, свима који имало задиру у старословенско писано наслеђе. Иако је и раније било покушаја на обједињавању старословенске лексичке грађе, ниједан до сада познати речник није у потпуности задовољавао својом садржином и лексикографском обрадом. Досадашњи речници, иако су носили наслов старословенски (или црквенословенски) нису разграничавали лексичку грађу класичних старословенских споменика од оних каснијих, редакцијских. Мада Миклошичев речник носи наслов *Lexicon palaeoslovenico ...*, он то у суштини није. Његова грађа је много, много шира, протеже се на споменике и до XIX века. Прашки *Slovník*, који је рађен по свим правилима модерне лексикографије, такође је шири од овога једнотомника, јер и он садржи лексичку грађу, поред оне класичне, која се налази у овом једнотомнику, и редакцијских споменика (оних архаичних) до XVI века. Овај речник је нека врста његовог синопсиса. Зато је за палеослависте од изузетне користи и од изузетног значаја. Биће од велике користи свима који се баве било којом граном палеославистике: филологијом, текстологијом, литературом, историјом итд., а студентима славистике биће од неизмерне користи као помагало. Нажалост, он је већ сада раритет (штампан је у 5060 примерака) и сви они који га желе не могу га поседовати. Пред нама је, дакле, изузетно дело. Оно попуњава једну велику празнину која се осећала у палеославистици. Имамо више граматика старословенскога језика, али управо је недостајао један овакав речник. Урађен је од врсних познавалаца старословенске лексичке материје и познатих лексикографа. Зато само похвале свима за изузетан труд и напор да се дође до његовог појављивања. Они то и заслужују.

Београд

Никола Родић